

NEXUS LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES  
NYOMÁRKAY ISTVÁN AKADÉMIKUS  
TISZTELETÉRE

Szerkesztette  
Lukács István

ELTE BTK  
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET  
SZLÁV FILOLÓGIAI TANSZÉK  
BUDAPEST, 2017

SZAKMAI LEKTOROK  
Bańczerowski Janusz  
Jászay László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ  
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© szerzők  
© ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék  
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője  
Sorozatszerkesztő: Lukács István  
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó  
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.  
ISSN 1789-3976  
ISBN 978-963-284-859-4

## TARTALOM

Bañcerowski Janusz	
Nyomárkay István akadémikus nyolcvan éves.....	9
Bajzek Lukač Marija	
Slovenska zemljepisna lastna imena na Gornjem	
Seniku in v Porabju.....	15
Bañcerowski Janusz	
Néhány gondolat a nyelvhasználat alapegységéről...25	
Császári Éva	
A szlovák szótárirodalom legújabb mérföldköve.	
Az első szlovák etimológiai szótár.....	43
Дудащ Мария	
Гневът в унгарската и българската фразеология...51	
Dudás Előd	
Kaj-horvát anyag Maks Pleteršnik szlovén–német	
szótárában.....	61
Dziewońska-Kiss Dorota	
Człowiek człowiekowi wilkiem – obraz wilka w języku	
polskim (w świetle związków frazeologicznych	
i przysłów).....	71
Федосов Олег	
Как достичь <i>совершенства</i> ?.....	81
Gyivicsán (Divičanová) Anna	
Rozmýšľanie o slovenskom národnom hnutí,	
o jazyku, o kultúre	
(Štefan Leška, Karol Straka, Ľudovít Haan).....	93
Gyöngyösi Mária	
A „törpe” Alekszandr Blok mitopoétikájában	
(Alakváltozatok és forrásaik).....	101
Imrichová Mária	
Slovenská právnická terminológia	
a problematika polysémie termínov.....	115
Jakovljević Dragan	
Književnost, novi mediji i postčitalačka generacija...125	

Janiec-Nyitrai Agnieszka	
Narošle postpamięci. Na marginesie węgierskiej trylogii Krzysztofa Vargi <i>Gulasz z turula, Czardasz     z mangalicą i Langosz w jurcie</i> .....	135
Janurik Szabolcs	
Angol mintára keletkezett tükörszavak a magyarban és az oroszban.....	147
Ясаи Ласло	
Средства грамматики и картина мира в русском языке.....	161
Kiss Szemán Róbert	
A katolikus irodalom mint újkori kulturális képződmény sajátosságai.....	173
Kroó Katalin	
Az irodalmi szövegben rejlő <i>megszólítás</i> szemiotikai alakzatáról.....	183
Лявинец-Угрин Марианна	
Современная лексикография русинского языка..	195
Лебович Виктория	
К вопросу литературной ономастики у И. Нечуя-Левицкого.....	207
Lukács István	
A horvát <i>Sibila</i> .....	219
Menyhárt Krisztina	
„Zöldségeket beszél”. A zöldségek a magyar és a bolgár közmondásokban.....	231
Михайлов Камен	
Via Danubius.....	243
Milosevits Péter	
Jovan Dučić versei Babits Mihály fordításában.....	255
Nagy István	
Íráspoétika, írásethosz. Marina Cvetajeváról.....	271
Палоши Ильдико	
Мультисубъектность как семантическая категория в русском языке.....	283

Pátrovics Péter	Aspektualität – Temporalität – Kasus – Referentialität und Wortstellung im Deutschen und in den slawischen Sprachen. Mutmaßliche Zusammenhänge.....	297
Pavičić Mladen	Ivan Prijatelj <i>A szlovének irodalma</i> című irodalomtörténeti áttekintéséről.....	307
Péter Mihály	Két költő a szerelem másodvirágzásától (Puskin és Tyutcssev).....	317
Ráduly Zsuzsanna	Eponimák a lengyel és a magyar egyházi terminológiában.....	323
Sárköziné Vandan Enhzaya	<i>Вдрузь Достоевского в монгольском переводе романа «Братья Карамазовы»</i> .....	335
Urkom Aleksander	Učenje stranog jezika u digitalnom dobu.....	343
Várnai Dorota	Renesans w Polsce i na Węgrzech.....	353
Vig István	Prebacivanje kodova u djelu „Az török áfium ellen való orvosság” (‘Lijek protiv turskoga opijuma’) Nikole Zrinskog.....	365
Zoltán András	Régi keleti szláv jövevényszavaink kérdéséhez.....	377
Zsilák Mária	A budai Egyetemi nyomda szlovák kiadványainak nyelvváltozatai az egységes modern irodalmi nyelv kialakulása tükrében.....	385

A SZLOVÁK SZÓTÁRIRODALOM  
LEGÚJABB MÉRFÖLDKÖVE.  
AZ ELSŐ SZLOVÁK ETIMOLÓGIAI SZÓTÁR

Császári Éva

Jelen tanulmány az első szlovák etimológiai szótár megszületéséről kíván jelentést adni, egyúttal szeretné felhívni a figyelmet a magyarországi etimológiai vizsgálatok számára sem elhanyagolható szlovák etimológiai kutatások jelentőségére. Lubor Králik tizenhét éven át tartó munkájának eredménye a 2015. év végén megjelent *Stručný etymologický slovník slovenčiny* (rövidítve SESS, magyarul: A szlovák nyelv kis etimológiai szótára). A mű hiánypótló és azonnal hiánycikké is vált a szlovák könyvpiacra. Maga a szerző vallja, hogy talán a szlovák nyelv az utolsó, és az európai nyelvek közül valószínűleg az egyetlen, amely ez idáig nem rendelkezett önálló etimológiai szótárral (KRÁLIK 2015: 9).

Azonban a szlovákok első etimológiai szótára sem nélkülözte az előzményeket: Josef Holub *Stručný slovník etymologický jazyka československého* (A csehszlovák nyelv kis etimológiai szótára) 1933-ban, a neves brünni cseh nyelvész, etimológus, Václav Machek, etimológiai szótára, az *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (A cseh és a szlovák nyelv etimológiai szótára), 1957-ben jelent meg, igaz a szótár második kiadásából (1968) a szerző már kihagyta a szlovák címszavakat, mindezt azzal indokolva, hogy a szlovák nyelvészek nagy erővel dolgoznak saját etimológiai szótárjuk megjelenésén. Šimon Ondruš (1924-2011) a pozsonyi Comenius Egyetem tanára már a múlt század 50-es éveinek végén valóban elkezdte a szlovák nyelv etimológiai szótárának előkészítését és az azt követő évtizedekben is ezzel a tudományterülettel foglalkozott. Számos színvonalas tudományos tanulmánya és szakmai tevékenységének mintegy összefoglalásaként az *Odtajnené trezory slov* (Szavak megnyitott kincsesládája) négykötetes monográfiája jelent meg.

Šimon Ondruš kutatási eredményei, szófejtési kísérletei számos tanulságot hordoznak a magyarországi etimológia számára is. Ondruš kiválóan beszélt magyarul, 1959-1961 között a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szlovák anyanyelvi lektorként működött és tanulmányaiban nagyon gyakran utalt a magyarországi etimológiai kutatások eredményeire, méltatva a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótár magas színvonalát, egyúttal megoldásokat is kínálva a tisztázatlan eredetű szavak számára. Maga Ondruš a 80-as évek végére ígérte a nagyközönségnek szóló egykötetes etimológiai szótárt, a 90-es évek végére pedig egy háromkötetes, a tudományos szlavisztika igényeit is kielégítő, magas színvonalú etimológiai szótár megjelenését tervezte. Sajnos terveiből nem valósult meg egyik változat sem. Ľubor Králik helyzetét több körülmény is nehezítette: Šimon Ondruš nyugdíjba vonulása előtt nem nevelt ki megfelelő utódot a szakterületen és az említett egyetemen sem építettek ki jól felszerelt etimológiai könyvtárat. Azonban a Szlovák Tudományos Akadémia Ľudovít Štúr Nyelvtudományi Intézete két nagyszabású tudományos projektje, az 1991-2008 között megjelent hétkötetes *Historický slovník slovenského jazyka I.-VII.* (A szlovák nyelv történeti szótára I.-VII.) és az 1994-ben, ill. 2006-ban kiadott *Slovník slovenských nářečí I.-II.* (Szlovák nyelvjárások szótára), ill. ezen szótárak rendkívül nagymértékű lexikális anyaga fontos etimológiai kérdéseket is felvetettek, ezáltal ösztönözve a szerzőt a hiányzó szlovák etimológiai szótár elkészítésére. Az akadémiai etimológiai részleget a már említett akadémiai Nyelvtudományi Intézetben 1997-1998 hozták létre. Fő feladatául a szlovák, ill. szláv szókinccs tulajdonképpeni etimológiai vizsgálatát tűzték ki, de szerepet vállal és szakmai segítséget nyújt az aktuális nyelvtudományi projekteknél is. Még a tulajdonképpeni kutatások megkezdése előtt ki kellett építeni a tudományos munka számára nélkülözhetetlen infrastruktúrát is.

Ľubor Králik 700 oldalas, több, mint 10 000 címszót tartalmazó szótára a nagyközönség számára íródott tudományos ismeretterjesztő munka. Maga a szerző hangsúlyozza, hogy

igen nagy szükség lenne a tisztán tudományos szempontokat szem előtt tartó, részletes, többkötetes etimológiai szótárra is, amely magába foglalná a szlovák nyelv fejlődési szakaszainak lexicáját, a nyelvjárások és a tulajdonnevek (személy- és földrajzi nevek) szókincsét is. Itt érdemes megemlíteni Rudolf Krajčovič magas színvonalú monográfiáját, a *Živé kroniky slovenských dejín, skryté v názvoch obcí a miest* (A szlovák történelem élő krónikája elrejtve a falvak és városok neveiben). Könyvében kitér a szlávok megtelepedése előtti időszakra, a kvádok, a rómaiak, a germánok korszakából származó hely- és személynemekre, továbbá társadalmi tényezők, más nemzetiségű, más vallású etnikumok, keresztény vallás motiválta helynevek eredetére is. Krajčovič nem egy esetben túllépett a már említett Ondruš szófejtésein, másként magyarázva bizonyos szavak eredetét.

Érdekes példái a különböző látásmódnak a Mátra hegy-ség nevének megfejtésére irányuló próbálkozások. Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótárában azt olvashatjuk, hogy a szó ismeretlen eredetű, talán egy déli szláv \**Matora* (öreg, nagy hegy) átvétele, vagy a \**Matera* (szlovák *mať* – *mater* = anya) szóval hozható kapcsolatba. De felmerült baszk, francia és olasz eredet lehetősége is (KISS 1988: 107).

Krajčovič a Mátra név magyarázatakor a szokásos eljárást követi: bemutatja az eddigi szófejtési kísérletek eredményeit, mely szerint a *matera* (anya jelentésű) főnévből redukcióval jött létre a Matra elnevezés. Legújabban az összsláv *matriti*, *motriti* ige tövéből *matra*, *motra* formában, örtorony, kilátó jelentésben is értelmezik. A *motriti/pramatriti* ige a szerb nyelvben ellenőriz, felügyel jelentésben, a szlovák nyelv pedig a *šmátrať* (tapogatózva keres) igében őrizi meg az összsláv igét. (KRAJČOVIČ 2005: 24).

Ondruš szerint is a *Matra* nevű hegy(ség) a *matrati* (néz, figyel) szóból ered. *Matra* hegységet a szlávok nevezték el és helytelen a feltételezés, miszerint a *Matra* szlovák alakot a magyarból vették át. Véleménye szerint pont az ellenkezője történt, ugyanis a magyar nyelv a szlovák *a*-hangot (amely megközelítőleg a röviden ejtett magyar *á* hanghoz hasonlít-



ható) gyakran megnyújtja, mint pl. a *Poprad – Poprád, Hornad – Hornád, Svorad – Szórád, Tatra – Tátra* esetében is (ONDRUŠ 2002: 220).

Ezzel szemben Krajčovič a *Matra* elnevezésben a latin-római *mater* tövet látja, amely a *materia* (anyag, építőanyag, építkezéshez használt fa, ácsolt fa) főnévből, vagy a *materior* (fáról, épületfáról gondoskodik, erdőt kivág) ered. Az első szláv telepések átvették a *Mater* hangzású elnevezést, majd a szóvégi *-ter* a nyíltszótagra való törekvés és a növekvő hangzóság miatt *-tra* *-ra* változott és e hangváltozás után állandósult a *Matra* hangzás és ebből a magyar Mátra változat is. Krajčovič ezt a magyarázatot Anonymus 12. századból származó *ad silvam Matra* és *in silvam Matra* feljegyzéseire alapozza, ugyanis mindkét kifejezésben megtalálható az erdő főnév. Krajčovič szerint a *materia* szó információként szolgált, amelyet mérföldköre vagy fatörzsre írtak fel a római geográfusok a Mátra felé vezető úton, hogy a római légiók szolgálatában álló mesterembereket tájékoztassák az építkezésekhez szükséges faanyag lelőhelyéről (KRAJČOVIČ 2005: 24).

Hasonlóan színes a paletta a Tátra név eredetének megfejtésének esetében is. A Földrajzi nevek etimológiai szótárában olvasható, hogy a keletiszlovák származású szlovák (valamint lengyel) *Tatry* alak ősi indoeurópai, talán trák eredetű név, amely etimológiai rokonságban állhat a szerb-horvát *Trtra* nevű Hercegovinában található hegygel, és a görög *Tartaros* (alvilág, a kárhozat helye) elnevezéssel is. Az ómagyarban *Turtur* névvel találkozunk, amelynek előzménye egy szlovák többes számú *Tŕtry* alak lehetett. (KISS 1988: 63). Krajčovič ismét történeti forrásokra hagyatkozik, felsorolja a Tátra elnevezést tartalmazó történelmi forrásokat (999-ből *Tritri*, 1086-ból *Triti*, Anonymusnál *Turtur*). A szláv eredetet előnyben részesítő feltételezés szerint a *Trtra* kiindulási alak az ősszláv *ter-*, *tor-*, *tr-* (vagdal, vág) többől eredhet, azaz a sziklák öszszeszabdalt alakja motiválhatta. Mások ismeretlen eredetűnek, nem szláv, azaz a szlávok megtelepedése előtti időszakból származó névnek tekintik. Krajčovič a fenti állítással ért egyet: a 10. századból származó *Tritri* (*Trŕtry*), amely később

*Trtry* alakot öltött, a római telepesektől átvett *Triter* hangzású szóra mehet vissza. A *Triter* (Tritter) név a *trit* (*tritum* – dörzsöl, nyúz, robotol, tompít – melléknévi igenév tövéből) és az *-iter* (keskeny út, folyam – lat.-római apellatívum) szóösszetételre vezethető vissza, azaz sziklás térbe vágott keskeny, folyó menti utat (jelen esetben a Vág és a Hernád folyók hegyi, tátrai szakaszának folyása mentén húzódó út). Az eredeti *Triter* elnevezésnek orientációs és információs szerepe lehetett: az utat védő, vagy az úton áthaladó helyi római helyőrségeket hivatott tájékoztatni. Az első szláv telepések *Triter* formában vették át a szót a hegységre értelmezve: *Triter*→*Trtra*→*Tarttra*→*Tatra*. A legrégebbi írásban rögzített alak és annak későbbi átíratái (*Tritri*→*Tbtry*→*Trtry*→*Trtra*) összefüggésbe hozható a Római Birodalom központjához közeli hercegovinai *Trtra* hegy elnevezéssel is. A *Trtra*→*Tartra* változás a Tátra keleti részén alakulhatott ki, a keleti útvonal kezdeténél, ahol a szótagképző *-r* magánhangzóval egészült ki: *-ar-*. (pl. az eredeti *trhař* igéből *tarhac* alak lett), azaz a keletszlavák nyelvjárások északi területén. Mindezek valószínűségét római korból származó régészeti leletek is alátámasztják. (KRAJČOVIČ 2005: 25)

Mind Krajčovič, mind Ondruš nagyon jól ismerte a magyar etimológiai kutatások eredményeit. Ondruš, amint már említettük, számos alkalommal utalt *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* eredményeire, hiányosságaira, de méltatta is a szótár magas szakmai színvonalát. Sok esetben kínált megoldást az ismeretlen eredetűnek nyilvánított címszavakra. Ilyen például a történelmi-etimológiai ismeretlen eredetűnek tartott *bogár* főnév, amelynek az etimológia tisztázatlansága miatt a *k*-val is olvasható írásváltozatainak a *g*-sekhez való viszonya felderíthetetlen. Az *-u-s* alakok eredetibbek talán az *o*-soknál. Finnugor vagy román származtatása téves (BENKŐ 1967: 321). Ondruš a következő módon magyarázza a szót: a szlávok már a történelem előtti korszakban is rendelkeztek a *buk* főnév két jelentésével. Első jelentése: kemény fa, bükk fa, a második: bögöly. A *buk* bögöly jelentésben a szlovák-morva vidéken is adathozható és a lengyel-összláv szótár is tárgyalja. A szláv nyelvekben elterjedtek a belőle képzett

szavak is: *bukač, bukal, bukarec*. A fehéroroszban a *bugau, bugaj* bögöly, dongó, poszméh, lódarázs, szúnyog jelentésekben fellelhetők. A *komár* (szúnyog) szó hatására jöttek létre a *bukar, bukara, bukarica* képzett változatok. Ezt a formát vette át a magyar nyelv a szlováktól. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára az 1405-ből származó *bocar* (*bokár/bukár*) alakot említi. A két magánhangzó közötti zöngétlen mássalhangzó gyakran válik a zöngésségi hasonulás hatására zöngés mássalhangzóvá. Ebben az esetben a *bukár*→*bugár*-rá. A magyar *bukár*→*bugár*→*bogár* kétségtelenül a szláv *bukár* szóból ered. A szláv eredetű, bögöly, dongó, poszméh, lódarázs, szúnyog jelentésű *bukár* a *bukati, bučati* (búg, zsong, zümmög) igéből származik. A magyar *bukár-bogár* tehát a szláv *bukár* szóból ered. Ezt az alakot kölcsönözték vissza a szlovák nyelvjárások *bogár, bongár, bugár* alakban, főleg a gömöri régióban és kelet-szlovák nyelvterületen a már említett jelentésekben, továbbá családnév formájában (*Bogar, Bogár, Bugar, Bugár*) is. (ONDRUŠ 2002: 179-180)

Visszatérve a fő vonalhoz, a tudományos ismeretterjesztő formát öltött első szlovák etimológiai szótárhoz, amelynek alapvető kiindulási szókészletét a mai szlovák nyelv lexikáját feldolgozó *A szlovák nyelv kéziszótára adta* (*Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003), meg kell említenünk a lexikális homonímia kérdését is. Az etimológiai szótár önálló címszóként tárgyalja az ún. etimológiai homonimákat, azaz eltérő eredetű, de azonos alakú kifejezéseket (mint pl. *atlas, box, pop*), és azokat az azonos alakú szavakat, amelyek etimológiailag azonos töről fakadnak, de önálló jelentés- és szóképzési fejlődésen mentek keresztül (pl. *dúha, granát*), továbbá azokat a homonimákat, amelyek egy másik, eredetileg többjelentésű kifejezésből jelentésükben eltérő módon fejlődtek (*cifra, zá-mok*). (KRÁLIK 2015: 14) Maga a szócikk a címszóból és annak magyarázatából tevődik össze, jelölve van az első írásos forrás ideje, esetenként a kiejtés, továbbá fel vannak tüntetve a nyelvtani információk és a stílusminősítés is. Ezt követi a címszó jelentése és a szó magyarázata abban az esetben, ha a szó eredetének magyarázatához szükséges (pl. *dedina* főnév

a mai szlovák nyelvben falut, községet, ill. annak lakosságát jelenti, régebbi jelentése azonban az ős után örökölt vagyón). (KRÁLIK 2015: 15)

Králik egy internetes portálon megjelent interjúbán beszélt saját szófejtési módszeréről, amelyet röviden így jellemez: a már létező magyarázatokból arra a következtetésre jut, hogy az adott szó másként is értelmezhető. Észreveszi a szavak közötti összefüggéseket, majd igyekszik azokat érvekkel alátámasztani. Hangsúlyozza, az etimológiai kutatásokban különböző mértékben van jelen a valószínűség, ezért fontos az összes nyelvi szempont figyelembe vétele. Egy konkrét példán be is mutatta: a szótár befejezési szakaszában, már az oldalak tördelésekor jutott arra a felismerésre, hogy a *buchnát* (ütés, ökölcsapás) nem a *búchať*, (csapkod, ver) *buchnúť* (csattan, durran) ige származéka, hanem átvétel a latin nyelvből. A mai szlovák nyelvben a *buchnát* szó hímnemű, de Miroslav Kálal 1924-ben megjelent *Slovenský slovník z literatúry aj nářečí* (Szlovák irodalmi és nyelvjárási szótár) nőnemű *buchnáta* alakot is említ, amely a latin *pugnus* (ököl, ökölcsapás) szóból származik és a középkori latinból is ismert az ütést, csapást jelentő *pugnata* kifejezés. A *búchať* és a *buchnúť* igékből a szlovák szóképzési eszközökkel aligha vezethető le a *buchnát* (-a) alak. A szerző azt feltételezte, hogy mindkét alak (*buchnát*, *buchnáta*) a középkori latinból származik, feltehetően a latin nyelvű oktatásnak köszönhetően iskolai környezetből terjedhetett el.

A szlovák nyelv etimológiai szótára mérföldkő a szlovák szótárirodalom történetében. A szerző érdemét tovább növeli az a tény is, hogy egyedül kellett megbirkóznia azzal a körülménnyel, hogy a szakterület nem épült ki szisztematikusan az országban, ennek következtében az etimológiai kutatásokhoz szükséges szakirodalom, ill. technikai háttér sem állt rendelkezésére. A szótár a releváns szakirodalomszintetizálása mellett felmutatja a szerző saját kutatási eredményeit is. Egyszerű, olvasmányos stílusának köszönhetően méltán vált a nagyközönség kedvencévé.

## BIBLIOGRÁFIA

- BENKŐ Loránd (szerk.), 1967: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1-2*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KISS Lajos, 1988: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KRAJČOVIČ Rudolf, 2005: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- KRÁLIK Lubor, 2015: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- MACHEK Václav, 2010: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ONDRUŠ Šimon, 2002: *Odtajnené trezory slov II*. Martin: Matica slovenská.

<https://www.tyzden.sk/casopis/31438/slovo-ire-city-ma-madarsky-povod/>

<https://dennikn.sk/450139/slovník-sa-stal-bestsellerom-aj-nadavka-ukazuje-sa-vyvijal-jazyk/>